

CO DUSZPASTERZE MÓWIĄ SAMI O SOBIE ?

K. BAUMANN, A. BÜSSING, E. FRICK, Ch. JACOBS, W. WEIG, *Zwischen Spirit und Stress. Die Seelsorgenden in den deutschen Diözesen*. Würzburg: Echter Verlag 2017, ss. 272 [ISBN 978-3-429-04356-8 (Print), 978-3-429-04927-0 (PDF), 978-3-429-06347-4 (ePub)].

Ostatnio opublikowano w Polsce sporo dzieł teologicznych na temat kapłaństwa i posługi duszpasterskiej prezbiterów¹. Niestety wciąż mało jest rozpraw sięgających do źródeł empirycznych dotyczących życia, relacji międzyosobowych, duchowości i posługi duszpasterskiej księży. Na przełomie XX i XXI wieku badania socjologiczne w środowisku księży w Polsce, szczególnie nad kryzysem tożsamości kapłańskiej i powodami rezygnacji ze służby kapłańskiej, podejmował J. Baniak². Warto zauważyć badania socjologiczne przeprowadzone na próbie 145 księży z diecezji ełckiej przez W. Kalinowskiego pod kierunkiem znanego socjologa i teologa pastoralisty z Uniwersytetu Wiedeńskiego P.M. Zulehnera. Badania zrealizowane w 1995 r. przy użyciu kwestionariusza ankiety zawierającego 111 pytań dotyczyły różnych aspektów posługi duszpasterskiej, relacji księży ze świeckimi, kształcenia i formacji permanentnej oraz duchowości księży. Rezultaty tych badań autor zebrał w rozprawie doktorskiej opublikowanej w języku niemieckim w roku 2006³. W 2015 r. w Wydawnictwie Bernardinum w Pelplinie ukazała się w serii

¹ Por. R. SELEJDAK, *Stawać się kapłanem trzeciego tysiąclecia*, Częstochowa: Kuria Metropolitalna 2001; Z. KUJAS, *Nowy kapłan na nowe czasy. Rozważania na temat duchowości kapłańskiej*, Kraków: Wydawnictwo M 2002; W. ZYŻAK, *Kapłaństwo prezbiterów. Studium nauczania Jana Pawła II*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe UPJPII 2010; A. DERDZIUK, *Kapłan w służbie Bogu i ludziom*, Kraków: Wydawnictwo Alleluja 2010; J. AUGUSTYN, *Kapłaństwo. Duchowość i posługa – współczesne wyzwania*, Kraków: Homo Dei 2012; A. SKORUPA, *Kapłaństwo posługi*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2012; J. KRÓLIKOWSKI, „Z ludzi wzięci i dla ludzi ustanowieni”. *Refleksja teologiczna na temat życia i posługi kapłańskiej*, Tarnów: Biblos 2014; M. POLAK, *Prezbiterologia pastoralna. Pastoralna tożsamość współczesnego prezbitera*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Teologiczny 2016.

² Por. J. BANIAK, *Rezygnacja z kapłaństwa i wybór życia małżeńsko-rodzinnego przez księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, Kraków: Nomos 2001; TENŻE, *Czynniki kryzysu tożsamości kapłańskiej wśród księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, „Teologia Praktyczna” 8(2007), s. 209-264.

³ W. KALINOWSKI, *Seelsorger in Polen. Polnische Priester auf dem Prüfstein des II. Vatikanischen Konzils*, Olecko: Wydawnictwo Wszechnicy Mazurskiej 2006.

„Biblioteka Pastores” książka amerykańskiego badacza S.J. Rossetiego w przekładzie M. Sobolewskiej pt. *Dlaczego księża są szczęśliwi. Raport o psychicznym i duchowym zdrowiu księży*. Wprawdzie publikacja zawiera raport z badań przeprowadzonych wśród księży w USA na reprezentatywnej próbie 1242 respondentów w latach 2003-2004 i powtórzonych na reprezentatywnej próbie 2482 respondentów w latach 2008-2009, ale jej walorem jest tłumaczenie na język polski, co umożliwia dostęp do jej treści szerszemu gronu czytelników w kraju. Opracowanie zawiera nie tylko raport z bardzo profesjonalnie przeprowadzonych empirycznych badań psychospołecznych, ale także rezultaty wielowarstwowych i pogłębionych analiz przy użyciu najnowszych metod statystycznych. Dzieło to opublikowane w oryginalnej wersji angielskojęzycznej w 2011 r.⁴ jest wielokrotnie przywoływane również w recenzowanej książce zawierającej analizy niektórych wyników badań empirycznych przeprowadzonych w latach 2012-2014 wśród duszpasterzy w Niemczech.

Recenzowana książka stanowi jeden z owoców⁵ większego projektu badawczego, w ramach którego przeprowadzono badania psychospołeczne na próbie 8574 zawodowych duszpasterzy z 22 diecezji niemieckich i dwóch zgromadzeń zakonnych. Zanim zostaną przybliżone merytoryczne aspekty wspomnianego projektu, warto przedstawić głównych jego autorów. Zarówno cały projekt badawczy, jak i recenzowana publikacja jest owocem pracy zespołu badawczego składającego się z naukowców afiliowanych do 5 ośrodków badawczych w Niemczech. Prof. dr teologii i lic. psychologii Klaus Baumann jest prezbiterem archidiecezji Freiburg im Breisgau, a także psychoterapeutą specjalizującym się w pomocy osobom dorosłym, szczególnie reprezentantom zawodów kościelnych. Od 2004 r. jest profesorem i kierownikiem Institut für Caritaswissenschaft und Christliche Sozialarbeit na Uniwersytecie we Freiburgu. Prof. dr med. Arndt Büsing jest lekarzem i profesorem specjalizującym się w badaniach z zakresu jakości życia, duchowości i asertywności na Uniwersytecie w Witten/Herdecke. Prof. dr med. Eckhard Frick SJ jest lekarzem, psychiatrą i psychoanalitykiem, wykłada psychologię w Wyższej Szkole Filozofii i kieruje zakładem badawczym duchowości czynnej w Klinice Isar Uniwersytetu Technicznego w Monachium. Prof. dr teologii, lic. filozofii Christoph Jacobs jest księdzem i psychologiem klinicznym, profesorem psychologii pastoralnej i socjologii pastoralnej na Wydziale Teologii Uniwersytetu w Paderborn i w tamtejszym Seminarium Duchownym. Prof. dr med. Wolfgang Weig jest psychiatrą, psychoterapeutą i seksuologiem. Do 2016 r. był dyrektorem Centrum Zdrowia Psychicznego w Klinice Nielsa Stensena i profesorem psychopatologii, salutoterapii i seksuologii na Wydziale Psychologii Uniwersytetu w Osnabrück.

Projekt planowany początkowo jako reprezentatywne badania księży z wybranych diecezji niemieckich⁶ już w swoich początkach zyskał tak duży rozgłos, że rozszerzono go

⁴ S.J. ROSSETTI, *Why priests are happy. A study of the psychological and spiritual health of priests*, Notre Dame: Ave Maria Press 2011.

⁵ Projekt nazywany w Niemczech *Seelsorgestudie* przyniósł już wiele innych publikacji, które można prześledzić m.in. na stronie internetowej tegoż projektu: www.seelsorgestudie.com.

⁶ Chociaż zainteresowanie poszczególnych biskupów i odpowiedzialnych w kuriach diecezjalnych za relacje z klerem było bardzo wysokie, niektóre diecezje nie zostały uwzględnione w omawianych badaniach, gdyż były tam niedawno przeprowadzane podobne badania społeczne.

na 22 z 27 diecezji niemieckich, a próbę badawczą poszerzono o pozostałe obok księży grupy duszpasterzy⁷. Ostatecznie w analizach uwzględniono materiał badawczy uzyskany od 4157 księży (48,5% próby badawczej), 1039 diakonów stałych (12,1%), 1518 referentów i referentek pastoralnych (17,7%) oraz 1860 referentów i referentek parafialnych (21,7%)⁸. Bardzo zróżnicowana jest liczba pozyskanych odpowiedzi od respondentów z poszczególnych diecezji i waha się od 28 do 811 (s. 21). W grupie przebadanych referentów pastoralnych było 53,7% mężczyzn i 46,3% kobiet, a w grupie przebadanych referentów parafialnych było 22% mężczyzn i 78% kobiet. Wiek badanych był bardzo zróżnicowany – w grupie badanych księży znalazło się aż 28% emerytów, a w grupie badanych referentów pastoralnych i parafialnych emerytów nie było w ogóle. W grupie duszpasterzy najmłodszych, tj. urodzonych po 1980 r. znalazło się 7 diakonów, 101 księży, 152 referentów pastoralnych i 234 referentów parafialnych. Po wyłączeniu emerytów deklarowany średni czas pracy w wymiarze tygodniowym przedstawiał się następująco: księża 53,3 godziny; diakoni 34,8; referenci pastoralni 40,9; referenci parafialni 39,5, a księża emeryci zadeklarowali 20,9 godzin pracy w tygodniu (s. 22-23). Materiał empiryczny został pozyskany dzięki zastosowaniu kwestionariuszy ankiet wypełnionych w wersji papierowej i odesłanych pocztą do organizatorów badań. Materiał został poddany analizom ilościowym z uwzględnieniem korelacji wielokrotnych, jakie umożliwiają współczesne metody statystyczne. Wyniki badań duszpasterzy niemieckich w recenzowanej książce są czasami konfrontowane z wynikami innych grup zawodowych w Niemczech, a niekiedy również z wynikami badań innych grup zawodowych, w tym także duszpasterzy, w innych krajach świata (USA, Austria, Finlandia, Szwajcaria, Dania, Wielka Brytania i inne).

Pomimo wytwarzania coraz dokładniejszych narzędzi badawczych analizy ilościowe są niekiedy poddawane krytyce z powodu ich nadmiernej ogólności. Wzięli tę opinię pod uwagę organizatorzy projektu i zapytali w ankiecie, kto spośród badanych zechce wziąć udział w wywiadzie pogłębionym na temat swego życia i posługi duszpasterskiej. Wstępną zgodę wyraziło 395 osób, z których wybrano losowo 83 osoby, od których pozyskano materiał badawczy na drodze indywidualnego wywiadu pogłębionego. Ten materiał jest wciąż poddawany analizom jakościowym i w przyszłości uzupełni wyniki analiz ilościowych. W recenzowanej książce wyniki owych analiz jakościowych występują w zaledwie

⁷ Były przewodniczący Papieskiej Rady *Cor Unum* kard. P.J. Cordes m.in. za połączenie w badaniach osób duchownych i świeckich zaangażowanych w duszpasterstwie skrytykował koncepcję tychże badań. Wyraził opinię, że specyfika życia połączonego integralnie z posługą pastoralną księży tak mocno ich specyfikuje, iż powyższą grupę należało badać odrębnie. Ponadto sam termin „duszpasterz” w opinii wielu teologów nie powinien być stosowany w odniesieniu do świeckich pomocników duszpasterskich. Por. P. MÜLLER, *Die pastoralen Akteure im Blick. Pastoraltheologische Anmerkungen zur Seelsorgestudie*, „Zeitschrift für Pastoraltheologie” 37(2017), nr 1, s. 57.

⁸ Referent lub referentka pastoralna ma pełne studia wyższe, tzn. magisterium z teologii, szersze kompetencje zawodowe, przez co większe możliwości działania duszpasterskiego oraz wyższe uposażenie finansowe. Do wykonywania funkcji referenta parafialnego wystarczy wykształcenie na poziomie licencjatu z teologii, a co za tym idzie – wymagane są w tym przypadku węższe kompetencje zawodowe, powierzane zadania związane z mniejszą odpowiedzialnością oraz niższym uposażeniem finansowym.

szczętkowym zakresie. Materiał empiryczny czeka bowiem jeszcze na pogłębioną analizę i opracowanie, co w zamierzeniu autorów recenzowanej książki będzie prezentowane w innych publikacjach w przyszłości (s. 21).

Warto przedstawić polskiemu czytelnikowi podstawy teoretyczne projektu badawczego, który w omawianej publikacji znalazł swoją finalizację, chociaż jego autorzy liczą na dalsze szczegółowe i wtórne analizy rozległego materiału źródłowego, a także na żywą dyskusję w skali międzynarodowej na temat kondycji zdrowotnej, psychicznej, duchowej i działaniowej współczesnych duszpasterzy. Recenzowane dzieło zdaniem jego autorów, nie zamyka dyskusji, lecz ją dopiero otwiera. Otóż, projekt przeprowadzonych badań duszpasterzy ma za podstawy teoretyczne dwa modele wzięte z medycyny i psychologii zdrowia: model salutogenezy Aarona Antonovskiego⁹ oraz model określany hasłem „wymagania – zasoby” nawiązujący do modelu braku równowagi pomiędzy wysiłkiem a nagrodą (ERI – *efford-reward imbalance*) Johannesesa Siegrista¹⁰. Wypracowany przez A. Antonovskiego model salutogenezy należy w ostatnich dziesięciokach lat do najbardziej znaczących koncepcji w dziedzinie nauk o zdrowiu. Najprościej rzecz ujmując, jest on odwróceniem wcześniej rozpracowanego naukowo modelu patogenezy. W modelu salutogenezy nie analizuje się przyczyn, etapów rozwoju i sposobów leczenia choroby, lecz akcent kładzie się na zjawisko zdrowia oraz poszukuje się wszelkich możliwych zasobów umożliwiających człowiekowi zdrowe i pełne zadowolenia życie lub proces uzdrowienia. Samo zdrowie nie jest tu postrzegane bardzo wąsko jako zdrowie fizyczne, zdrowie psychiczne itp., lecz pojęcie to jest rozciągane na sferę społeczną, kulturową i duchową człowieka. W salutogenezie zwraca się uwagę na dynamizm zmian, jakie są możliwe pomiędzy dwoma skrajnymi biegunami egzystencjalnego procesu, a mianowicie pomiędzy całkowitym zdrowiem (zadowoleniem, dobrostanem, dobrym samopoczuciem) a całkowitą chorobą. Model teoretyczny Antonovskiego nieco idealizuje rzeczywistość, ale tylko po to, by jeszcze jaśniej ukazać wszystkie czynniki zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne względem podmiotu sprzyjające jego stawaniu się zdrowym i zadowolonym. W modelu tym centralną rolę odgrywa „poczucie koherencji”, oznaczające globalną orientację życiową, która osadza osobę w swojej indywidualności i systemie społecznym. W modelu Antonovskiego są trzy wymiary poczucia koherencji: zdolność zrozumienia życia, wydarzeń (*comprehensibility*), poczucie zaradności, możliwości poradzenia sobie, kształtowania życia, wydarzeń (*manageability*) i poczucie sensowności, znaczenia podejmowanego zaangażowania (*meaningfulness*). Zatem życie jest postrzegane w tym modelu bardziej jako „możliwe do kształtowania” niż już „ukształtowane” (s. 18).

Nie tyle konkurencyjnym, co uzupełniającym względem poprzedniego jest model oznaczany hasłem „wymagania – zasoby”, który we współczesnej medycynie i psychologii służy jako swoisty model parasolowy w ramach przeróżnych pomysłów i koncepcji.

⁹ Por. A. ANTONOVSKY, *Salutogenese. Zur Entmystifizierung der Gesundheit*, Tübingen: Dgvt-Verl 1997.

¹⁰ Por. J. SIEGRIST, K. SIEGRIST, *Stersstoeitische Modelle arbeitsbedingten Erkrankungen*, w: *Psychische und psychosomatische Gesundheit in der Arbeit. Wissenschaft, Erfahrungen, Lösungen, aus Arbeitsmedizin, Arbeitspsychologie und Psychosomatischer Medizin*, Heilderberg: Ecomed Medizin 2014, s. 64-73.

Model ten jest stosowany m.in. do wyjaśniania procesów rozwojowych zdrowia, choroby albo motywacji w pracy zawodowej. Zdrowie rozumie się tu jako skuteczny sposób zaspokojenia wewnętrznych i zewnętrznych wymagań, a także życiowych wyzwań za pomocą wewnętrznych i zewnętrznych zasobów. Powyższe zasoby można pojmować jako środki lub indywidualne sprawności, które konkretna osoba może użyć w sytuacji pojawiającej się potrzeby lub koniecznego do podjęcia wyzwania. Do zasobów wewnętrznych należy zaliczyć przede wszystkim osobiste sprawności, zwłaszcza psychiczną stabilizację, ekstrawertyzm, własną skuteczność, ale także zajmowany urząd czy stanowisko w miejscu pracy. Z kolei przykładem zasobów zewnętrznych może być poczucie wartości, wsparcie społeczne, autonomia w miejscu pracy albo niezawodność systemów socjalnych. Na kanwie modelu „wymagania – zasoby” w omawianym projekcie badawczym zostały przyjęte dwa podstawowe założenia: a) jakość życia, przejawiająca się m.in. w zadowoleniu, zdrowiu, dobrostanie, poczuciu szczęścia itp., zachodzi wówczas, gdy bilans pomiędzy wymaganiami a posiadanymi zasobami w subiektywnym odczuciu jest pozytywny, czyli korzystny do uruchomienia tychże zasobów; b) napięcie i stres, przejawiające się w symptomie ociężałości, niezadowolenia, wypalenia zawodowego, demotywacji itp., zachodzą wówczas, gdy bilans wymagań i zasobów w subiektywnym odczuciu jest negatywny, czyli korzystny do uruchomienia czynników stresujących (s. 20). Powyższe założenia można potraktować jako hipotezy robocze weryfikowane w poszczególnych obszarach badawczych oraz w odpowiadających im rozdziałach recenzowanej książki.

Nie sposób w krótkiej formie recenzji przedstawić wszystkie eksplorowane elementy składające się na całość życia, osobowości, relacji międzyludzkich, działalności i duchowości przebadanych duszpasterzy. Warto jednak przybliżyć polskiemu czytelnikowi chociażby niektóre ważniejsze wyniki przeprowadzonych badań. Pierwsze pytanie dotyczyło ich zadowolenia z życia jako całości, a także z pracy i organizacji, którą tworzą i której służą. Badania potwierdziły, że zadowolenie różnicuje się przy uwzględnieniu całości życia, miejsca pracy i organizacji. Duszpasterze jako całościowa grupa prezentują wyższy stopień zadowolenia niż przypada to średniej społeczeństwa niemieckiego, ale jest to poziom zadowolenia porównywalny do podobnych pod względem socjoekonomicznym warstw społecznych. Najbardziej zadowoleni spośród badanych grup duszpasterzy są księża najstarsi. Ponadto bardziej zadowoleni są księża zaangażowani w instytucjach diecezjalnych i różnych formach duszpasterstwa katedralnego niż księża pracujący w duszpasterstwie parafialnym. Grupa referentów pastoralnych jest najmniej zadowolona z wykonywanej pracy, co szczególnie widać w słabszych możliwościach rozwoju kariery zawodowej oraz wysokości płacy. Z kolei u księży widać mocniejszy pozytywny związek pomiędzy zadowoleniem z życia i zadowoleniem z wykonywanej pracy. W porównaniu z zadowoleniem z życia i zadowoleniem z wykonywanej pracy na niższym poziomie plasuje się w całej grupie badanych zadowolenie z klimatu panującego w organizacji, czyli diecezji lub zgromadzeniu zakonnym. Wśród wszystkich badanych duszpasterzy jest sporo sceptycyzmu w ocenie ich wartości przez kierujących organizacją, a także negatywny stosunek do większego dobrowolnego zaangażowania w rozwój organizacji. Zdaniem badaczy może to wynikać ze zbyt wygórowanych oczekiwań wobec organizacji albo po

prostu ten wymiar zadowolenia wypadł słabiej w porównaniu z zadowoleniem z życia jako całości i zadowolenia z wykonywanej pracy (s. 45-46).

Sercem wiodącego w badaniach duszpasterzy niemieckich modelu salutogenezy jest poczucie koherencji. Badaczy interesowały dwie kwestie: a) jaki status ma poczucie koherencji u duszpasterzy w różnych obszarach ich posługi; b) jaki jest profil grup z wysokim lub niskim poczuciem koherencji w korelacji do jakości życia, zdrowia i zadowolenia z pracy zawodowej (s. 47). Badania potwierdziły duże znaczenie poczucia koherencji w odniesieniu do zadowolenia z życia, zdrowia i zaangażowania zawodowego. Wyraźnie widać w wynikach badań stałą tendencję – im mocniej rozwinięte jest u duszpasterzy poczucie koherencji, tym poziom wszystkich pozostałych wymiarów ich życia jest wyższy, a szczególnie satysfakcja z pracy zawodowej. Wprawdzie poczucie koherencji badanych pozostaje na poziomie podobnym do ogółu społeczeństwa niemieckiego, ale jest ono niższe niż u pozostałych grup o analogicznym do duszpasterzy statusie społecznym (nauczyciele akademicy, personel medyczny, warstwa kierownicza). Natomiast spośród badanych grup duszpasterzy najslabiej poczucie koherencji rozwinięte jest u księży. Jest to uzależnione m.in. od pozycji w hierarchii kapłańskiej oraz od rodzaju wykonywanej pracy duszpasterskiej. W każdym razie zarówno kapłani, jak i świeccy pomocnicy pastoralni pomimo wszelkich ograniczeń mają szansę na stałe rozwijanie swojego poczucia koherencji. Wymaga to jednak powiązaniego z miejscem pracy indywidualnego planu rozwoju poszczególnych duszpasterzy, uwzględniającego ich charyzmaty i społeczny kontekst ich posługi (s. 68-69).

Ważnym pytaniem, jakie zadali sobie badacze, jest pytanie o stan zdrowia posługujących w duszpasterstwie. W badaniach posłużono się m.in. złożonym z 18 pytań krótkim inwentarzem objawowym L. Derogatisa obejmującym dolegliwości psychosomatyczne (*Brief Symptom Inventory*, BSI-18), zbudowaną z 10 pytań skalą odczuwanego stresu (*Perceived Stress Scale*, PSS-10), złożoną także z 10 pytań skalą poczucia własnej skuteczności (*Allgemeine Selbstwirksamkeitserwartung*, SWE), skonstruowaną dla potrzeb opisywanych tu badań złożoną z 6 pytań skalą duchowej oschłości (*Spiritual Dryness Scale*, SDS), także zbudowaną z 6 pytań skalą doświadczeń duchowych w codzienności (*Daily Spiritual Experience Scale*, DSES) oraz skomponowaną z 5 pytań skalą satysfakcji z życia (*Satisfaction With Life Scale*, SWLS) (s. 72-73). W skali dolegliwości psychosomatycznych (BSI) wyróżnia się trzy dymensje: depresyjność, lęk i dolegliwości somatyczne. Wyniki badań duszpasterzy niemieckich pokazały, że są oni bardziej obciążeni psychosomatycznie niż inne przebadane grupy niemieckiego społeczeństwa. Dotyczy to przede wszystkim księży, a w wymiarze lęków także kobiet zaangażowanych w duszpasterstwie. Spośród badanych duszpasterzy grupa najstarsza osiągnęła niższe wskaźniki lęku i depresyjności, ale wyższe wskaźniki dolegliwości somatycznych. W grupie księży wskaźniki lęku i depresyjności spadają wraz z wyższym wiekiem, natomiast wzrastają wraz ze wzrostem wieku wskaźniki dolegliwości somatycznych (zaburzenia równowagi, bóle w klatce piersiowej, uczucie osłabienia). W recenzowanej książce znajdujemy nie tylko proste wyniki badań empirycznych, ale także próbę ukazania wzajemnych powiązań takich czynników, jak: płeć, wiek, godzinowy wymiar pracy, wielkość *teamu*, poczucie własnej skuteczności, zadowolenie z życia, duchowa oschłość, doświadczenie transcendentnej, obciążenie psychosomatyczne i przeżywanie stresu. Okazuje się, że poczucie lęku

koreluje dodatnio z depresyjnością i oschłością duchową, a ujemnie z zadowoleniem z życia, poczuciem własnej skuteczności oraz ze wzrastającym wiekiem. Depresyjność wiąże się z doświadczeniem stresu i duchową oschłością, ale także – o dziwo – choć w małym stopniu z codziennym doświadczeniem transcendencji, natomiast niższy poziom depresyjności występuje u osób, które charakteryzują się wysokim zadowoleniem z życia, niskim wiekiem, płcią żeńską oraz wysokim poczuciem skuteczności. Obciążenia somatyczne mogą być powiązane przyczynowo ze stresem, starszym wiekiem, ale trudno jednoznacznie stwierdzić, że niskie zadowolenie z życia, duchowa oschłość i doświadczenie transcendencji są przyczyną, a nie skutkiem występowania objawów somatycznych. Z kolei podatność na stres wiąże się z niskim poczuciem skuteczności, wysokim poziomem lęku, stanami depresyjnymi, niskim stopniem zadowolenia z życia i duchową oschłością (s. 83). Jako źródła, z których badani duszpasterze mogą czerpać siłę do przezwyciężenia swoich słabości i zaspokojenia potrzeb, autorzy badań wskazują głównie zadowolenie z życia, duchowość i poczucie własnej skuteczności, z zastrzeżeniem, iż są to średnie statystyczne i niekoniecznie do każdego duszpasterza muszą okazać się adekwatne.

Sporą część analiz poświęcono lękowi księży przy ołtarzu jako zjawisku relacji międzyosobowej (s. 87-117). Postawiono pytanie: czego w ogóle można się nauczyć na przykładzie „lęku społecznego” księży? To jedyny fragment książki, w której do analiz wykorzystano materiał z wywiadów pogłębionych czterech księży w wieku od 44 do 59 lat pochodzących z różnych regionów Niemiec. Szerokie analizy doprowadziły autorów do wniosku, iż lęk przy ołtarzu nie ma charakteru statycznego, lecz ma naturę relacyjną. Celebracja mszy świętej jest wydarzeniem komunikacyjnym z ołtarzem symbolizującym Jezusa Chrystusa jako centrum tegoż wydarzenia. W życiu księdza jest to niezwykle wydarzenie, które wyraża fundamentalne napięcie pomiędzy lękiem a pewnością, pomiędzy ograniczeniami człowieka a nieskończonością łaski Boga, pomiędzy doświadczeniem transcendencji a konieczną immanencją służby kapłańskiej z uwagi na troskę o owocność sakramentu w życiu ludzi. Lęk przy ołtarzu może paraliżować kapłana, przez co może niwelować to wszystko, co istotnie dzieje się na ołtarzu. Głównym powodem lęku księży przy ołtarzu, jak pokazują wyniki prezentowanych tu badań, jest wstyd przed wspólnotą wiernych. Jednakże to właśnie wspólnota świętująca Eucharystię jest błogosławionym źródłem mocy dla celebransa, który występuje w zgromadzeniu świętym *in persona Christi*. Ta boska moc objawia się w słabości kapłana, zwłaszcza jeśli ten coraz lepiej ją rozpoznaje i świadomie powierza się działaniu Chrystusa (s. 117).

Przedmiotem analiz w prezentowanym studium jest przywiązanie w relacjach duszpasterskich oraz przyczyny i przejawy wypalenia zawodowego badanych duszpasterzy z 22 diecezji niemieckich (s. 118-138). Pojęcie przywiązania przejęto w recenzowanym studium od amerykańskiego psychologa Johna Bowlby'ego, który określa przywiązanie jako szczególną relację międzyosobową, przekazującą więcej lub mniej bezpieczeństwa. Od najmłodszych lat człowiek doświadcza takiej więzi z rodzicami lub osobami zastępującymi mu rodziców. Przywiązanie ma znaczenie również w wieku dorosłym człowieka. Dzięki doświadczeniom zarówno pozytywnym, jak i negatywnym w relacjach z innymi ludźmi, a także sposobem traktowania samego siebie człowiek stwarza sobie specyficzny styl przywiązania, który według salutogenezy należy do jego wewnętrznych zasobów.

U dorosłych wymienia się zazwyczaj cztery typy stylów przywiązania: bezpieczny, lękowo-ambiwalentny, lękowy-unikający, uwikłany (zdezorganizowany). Na podstawie pogłębionych wywiadów przeprowadzonych z 83 osobami potwierdzono następujący zasięg poszczególnych typów stylów przywiązania: bezpieczny (22,9%), lękowo-ambiwalentny (38,6%), lękowy-unikający (18,1%) oraz uwikłany, zdezorganizowany (20,4%).

Od setek lat znany jest fenomen „wypalenia zawodowego”, który współcześnie często wymieniany jest w przekazach popularnych. Nie jest łatwo postawić kliniczną diagnozę tego zjawiska na podstawie tylko subiektywnej samodiagnozy pacjenta. W recenzowanym studium zastosowano skalę *Maslach Burnout Inventory* (MBI-HSS). Wskazane narzędzie badawcze zawiera 22 pytania z możliwością stopniowania odpowiedzi w skali od 1 do 6 w zakresie emocjonalnego wyczerpania, depersonalizacji oraz obniżonej oceny własnych dokonań. Badania potwierdziły, iż 1 do 4% duszpasterzy spełnia kryteria MBI-HSS wypalenia zawodowego, a 12% jest w stanie zagrożenia wypaleniem zawodowym (s. 135). Ponadto około 20% czynnych zawodowo księży pozostaje w niebezpieczeństwie rozwinięcia się w przyszłości jakiejś choroby. Stan ryzyka zdrowotnego ma przyczyny nie tylko indywidualne, ale także związane z warunkami pracy zawodowej, co należy wziąć pod uwagę przy budowaniu strategii prewencyjnej i prozdrowotnej duszpasterzy. Toteż odpowiedzialni za tę strategię w poszczególnych diecezjach powinni zatroszczyć się o lepsze warunki pracy zawodowej księży (s. 138).

Interesującym stale opinię publiczną jest problem przeżywania celibatu przez księży Kościoła rzymskokatolickiego. Autorzy recenzowanej książki przypomnieli burzliwą dyskusję na temat zniesienia obowiązkowego celibatu, jaka miała miejsce głównie na Zachodzie po Soborze Watykańskim II. Dla wielu księży wielkim rozczarowaniem była ogłoszona przez Pawła VI dnia 24 czerwca 1967 r. encyklika *Sacerdotalis caelibatus*, która potwierdziła wartość charyzmatu kapłańskiej bezżenności. Podobne stanowisko zajęł Synod Biskupów w roku 1971 oraz kolejni papieże, a szczególnie Jana Paweł II, który kapłański celibat uznawał za szczególnie dar dla Kościoła (s. 140). Po przypomnieniu najważniejszych badań empirycznych na temat przeżywania celibatu przez kapłanów rzymskokatolickich, autorzy książki postawili następujące interesujące ich pytania w eksplorowanym obszarze badań: a) jak badani księża postrzegają swoje życie w celibacie (pozytywnie i motywująco, czy negatywnie i obciążająco); b) jak przeżywają i oceniają poszczególne aspekty celibatu (intymność, seksualność, samotność, wyrzeczenie); c) czy i jakie zachodzą związki pomiędzy ich wewnętrzną akceptacją celibatu z jednej strony oraz stresem i negatywnymi symptomami psychosomatycznymi zdrowia z drugiej strony a zasobami w postaci zadowolenia z życia i pracy zawodowej oraz wielorakimi aspektami duchowości? W poszukiwaniu odpowiedzi na postawione pytania zostało zastosowanych kilka narzędzi badawczych. Do zbadania afektywnej intymności użyto stworzonej przez O.J. Klingera i K. Loewita skali zasobów w seksualności i partnerstwie (*Resources in Sexuality and Partnership*, RSP). Doświadczenie seksualności zostało przebadane za pomocą 4 pytań zaczerpniętych od amerykańskiego badacza S.J. Rosettiego oraz stworzonej własnej skali (Weig-Skala 1) złożonej z 6 pytań. Poczucie samotności zbadano za pomocą pojedynczego pytania, pozwalającego odróżnić samotność społeczną od samotności emocjonalnej oraz niezdolności do bycia samemu. Wreszcie za pomocą złożonej z 4 pytań

własnej skali (Weig-Skala 2) określono różne aspekty przeżywania wyrzeczenia przez badanych księży. Ponadto do zbadania wewnętrznego nastawienia do celibatu użyto złożonej z 7 pytań skali (*Commitment to Celibacy Scale*, CCS) indyjskiego badacza E. Josepha (wraz z zespołem) oraz 3 dodatkowych pytań zaczerpniętych od S.J. Rosettiego.

Jakie rezultaty przeprowadzonych badań ujawniają w recenzowanej książce ich autorzy? Nie sposób zaprezentować tu wszystkich szczegółowych wyników, ale warto przywołać kilka istotnych wskaźników. 68% badanych księży poniżej 65 roku życia określiło swoje doświadczenia z celibatem jako pozytywne, a 59% wybrałoby go ponownie, gdyby stanęli przed takim wyborem. 15% respondentów nie ma pozytywnych doświadczeń w tej formie życia, a 23% nie wybrałoby ponownie tego sposobu życia. 32% badanych prezbiterów stwierdziło, że celibat stanowi obciążenie w pełnionej posłudze, a przeciwnego zdania było 49%. Dla około 60% respondentów celibat jest dużym wyzwaniem, ale 73% respondentów potwierdziło, że problem z celibatem ma już załatwiony, natomiast 14% udzielało różnych odpowiedzi wskazujących, że problem ten wciąż nie jest przez nich rozwiązany (s. 154). Niewielki pozytywny związek z akceptacją celibatu ma poczucie koherencji, nieco większe zadowolenie z zaangażowania w pracę zawodową, a jeszcze większe zadowolenie z życia. Natomiast stany depresyjne i doświadczenie stresu wpływają negatywnie na akceptację celibatu. Najmocniejsza korelacja z akceptacją celibatu występuje w parametrze postrzegania samego siebie, tzn. im prezbiter mocniej identyfikuje się ze swoim życiem kapłańskim, tym mocniej akceptuje życie w bezżeństwie. Wsparciem dla akceptacji celibatu jako stylu życia są praktyki duchowe, zwłaszcza Liturgia Godzin, spowiedź, celebrowanie Eucharystii oraz modlitwa osobista – wszystko to w powiązaniu z doświadczeniem transcendencji i osobistą relacją do Boga (s. 160-161). Pocięszające jest to, że tylko 0,8% badanych księży bardzo często a 1,4% często myśli o rezygnacji z urzędu kapłańskiego. Uzyskane przez niemieckich badaczy wyniki stanowią cenny materiał dla odpowiedzialnych za formację kandydatów do kapłaństwa oraz za stałą formację księży.

Kolejną kwestią, która została poddana analizie, były wzajemne relacje duszpasterzy i form działalności duszpasterskiej w powiązaniu z ich zdrowiem i stopniem zaangażowania. W Kościele w Niemczech dokonało się w ostatnim ćwierćwieczu wiele zmian organizacyjnych w zakresie duszpasterstwa. Dawne parafie zostały połączone w większe zespoły, w których posługuje zazwyczaj *team* pastoralny złożony z księdza (księży), diakona (diakonów) oraz świeckich referentów pastoralnych i/lub referentów parafialnych. Ponadto rozróżnia się w środowisku Kościoła katolickiego w Niemczech dwa główne obszary posługi duszpasterskiej: duszpasterstwo terytorialne i duszpasterstwo kategoriale. Pierwsze jest standardowo związane z posługą w terytorialnych wspólnotach wierzących. Duszpasterstwo kategoriale jest natomiast realizowane w szpitalach, więzieniach, garnizonach wojskowych, w diecezjalnych gremiach kierowniczych, na wyższych uczelniach itp. Jednym z celów przeprowadzonych badań była odpowiedź na pytanie: czy istnieje wzajemne oddziaływanie pomiędzy osobą duszpasterza a jego działalnością? Jeżeli tak, to jak miejsce pracy zawodowej konkretnej osoby oddziałuje na stan jej zdrowia, psychiczne obciążenia i osobiste zaangażowanie w duszpasterstwo? Okazuje się, że wielkość *teamu* pastoralnego lub wielkość zjednoczenia parafii nie mają większego wpływu na stan zadowolenia czy zdrowia duszpasterzy. Natomiast pozytywna zależność zachodzi pomiędzy

zatrudnieniem w sektorach duszpasterstwa kategorialnego badanych duszpasterzy a ich zadowoleniem z życia, dobrym zdrowiem oraz aktywnym osobistym zaangażowaniem w zlecone zadania. Ponadto dobre dopasowanie osoby do pełnionej funkcji ma duże znaczenie dla zadowolenia i zdrowia badanych duszpasterzy. Ważne dla respondentów są uwarunkowania pracy w danym miejscu, możliwie szeroki zakres pola działania, a także możliwości osobistego rozwoju dzięki realizowanej działalności pastoralnej. Jeżeli chodzi o zasoby odgrywające ważną rolę w dobrostanie duszpasterzy, to badacze na podstawie trzech czynników (stabilność życiowa, siła kreatywności, siła sprzeciwu) stworzyli cztery profile badanych: 1) osoby z mocnymi zasobami; 2) osoby o standartowych zasobach; 3) osoby o ograniczonych zasobach; 4) osoby o słabych zasobach. Uzyskane wyniki są cenną wskazówką dla organizatorów formacji permanentnej duszpasterzy, gdyż słabnące zasoby własne można i należy stale uzupełniać. Zdaniem autorów recenzowanej publikacji do głoszenia Ewangelii, celebracji liturgii w duchu miłości Chrystusowej potrzebne są mocne zasoby u wszystkich duszpasterzy, a temu służy zarówno osobowy, jak i duchowy rozwój (s. 222).

Ostatni rozdział recenzowanej książki prezentuje analizy uzyskanych wyników badań duszpasterzy na temat ich duchowości (s. 223-264). Wprawdzie nie wszystkie aspekty duchowości poddają się badaniom empirycznym, to jednak nie sposób było pominąć tego fenomenu, który przez autorów badań zaliczony został do samej esencji zasobów własnych ludzi religijnych. Trudno wyobrazić sobie, by ten, kto troszczy się o „duszę” innych, nie troszczył się o ożywianie swojej duchowości. Wiara w Boga jest głównym motywem życia religijnego ludzi, co konsekwentnie ma swoje odzwierciedlenie w postawach i różnych formach praktyk religijnych, a te już można mierzyć empirycznie. Cel badań, w omawianym tu zakresie, został zakreślony m.in. w następujących pytaniach: w jakim stopniu zaufanie religijne oddziałuje na zasoby życiowe duszpasterzy; jak przeżywają transcendencję w swojej codzienności; jakie znaczenie dla poszczególnych grup badanych duszpasterzy mają specyficzne formy modlitwy, jak Liturgia Godzin, Eucharystia, osobista modlitwa, spowiedź sakramentalna? Badacze podjęli ponadto próbę ukazania korelacji pomiędzy różnymi formami życia duchowego duszpasterzy a ich postawami prospołeczno-humanistycznymi, lękiem, wdzięcznością oraz doświadczeniem transcendencji. Oddzielny fragment analiz został poświęcony kryzysowi życia duchowego („oschłości duchowej”) oraz sposobom jego przezwyciężenia. Ostatnie pytanie brzmiało: jak możliwe jest wspieranie żywej duchowości, jej nowe odkrycie i przeżywanie (s. 225)?

Dla zobrazowania życia duchowego badanych osób warto przywołać przynajmniej niektóre wyniki. Większość księży i diakonów modli się Liturgią Godzin w miarę regularnie, ale 22% odmawia brewiarz rzadko, a 2% wcale. Z kolei w grupie świeckich pomocników duszpasterskich 38% nie korzysta z Liturgii Godzin wcale, 45% modli się rzadko, a 11% stara się odmawiać brewiarz codziennie. Większość badanych duszpasterzy modli się osobiście codziennie, natomiast 7-11% respondentów czyni to rzadko, a 1-2% wcale. Sakrament pokuty i pojednania we wszystkich grupach badanych duszpasterzy nie cieszy się zbyt dużą popularnością. 72-83% badanych referentów pastoralnych i parafialnych, a także połowa diakonów korzysta ze spowiedzi rzadziej niż raz w roku. Niewiele lepiej jest w grupie księży, spośród których tylko połowa korzysta ze spowiedzi raz w roku lub

rzadziej (s. 233). Ostatni wskaźnik przynajmniej w pewnym stopniu wyjaśnia, dlaczego badani księża z 22 niemieckich diecezji nie przywiązują zbyt dużej wagi do posługi w konfesjonale.

Powołując się na teksty św. Teresy z Avila (1515-1582) oraz św. Jana od Krzyża (1542-1591), autorzy badań przybliżyli czytelnikowi zjawisko oschłości duchowej. Do zbadania go empirycznie stworzyli własne, złożone z 6 pytań narzędzie badawcze *Spiritual Dryness Scale*. Okazało się, że 12% badanych prezbiterów doświadcza duchowej oschłości często, a nawet regularnie, 46% czasami, 36% rzadko, a 6% wcale. Uczucie duchowej pustki przeżywa 11% badanych księży często lub nawet regularnie. Z kolei poczucie, że Bóg jest daleko pomimo własnego trudu w Jego poszukiwaniu, doświadcza czasami 17%, a regularnie 4% badanych. Natomiast poczucie bycia opuszczonym przez Boga jest doświadczane czasami przez 17%, a regularnie przez 2% badanych księży. Wyniki dotyczące pozostałych grup badanych nie różnią się znacząco od zaprezentowanych wcześniej. Zdaniem autorów badań, już te wyniki pokazują, jak ważny i konieczny jest duchowy przewodnik w tych fazach oschłości duchowej, by wyjść z nich obronną ręką bez większego szwanku duchowego. Wprawdzie przewodnik duchowy nie jest w stanie obronić petenta przed doświadczeniem oschłości duchowej, ale z pewnością jest w stanie pomóc w jego skutecznym przezwyciężeniu. Przeprowadzone badania potwierdziły znane skądinąd duże znaczenie kierownictwa duchowego zwłaszcza w odniesieniu do duszpasterzy.

Z oschłością duchową koreluje samotny styl życia, wypalenie zawodowe, słabe poczucie transcendencji, problemy zdrowotne i stany depresyjne. Natomiast oschłość duchowa negatywnie wiąże się ze wspólnotowym sposobem życia (osoby konsekrowane mają z nią rzadziej do czynienia), zadowoleniem z życia, poczuciem szczęścia oraz doświadczeniem transcendencji. Według autorów badań, w strategii przezwyciężania oschłości duchowej decydujące znaczenie mają: praktyki religijne (modlitwa, medytacja, codzienne ćwiczenia duchowe); duchowe postawy (zaufanie Bogu, cierpliwość, wytrwałość); komunikacja interpersonalna (rodzina, przyjaciele, koledzy); czyny diakonii chrześcijańskiej (pomoc innym ludziom); troska o siebie (własna refleksja, sport, ruch, cisza); strategie profilaktyczne (wycofanie, wyparcie, odwracanie); kierowana refleksja (kierownictwo duchowe, terapia). Ciemność – zdaniem autorów książki – nie musi być przejawem słabości, lecz raczej znakiem wewnętrznej przemiany, która przypomina historię o ziarnie gorczycy potrzebującym do wzrostu głęboko zapuszczonych w ciemną glebę korzeni (s. 260).

Recenzowana publikacja nie jest prostym raportem z badań pastoralno-psychologicznych. Zawiera ona wnikliwe analizy tylko niektórych uzyskanych wyników oraz porównania z wynikami innych analogicznych badań przeprowadzonych w innych krajach. Żeby uzyskać pełniejszy obraz rezultatów zrealizowanego projektu badawczego, warto zajrzeć na stronę internetową www.seelsorgestudie.com, na której zgromadzone są dotychczasowe publikacje dotyczące tego projektu. Jego autorzy liczą na ożywioną dyskusję i poszerzający się stale krąg naukowców nim zainteresowanych i prezentujących na wyżej wymienionej platformie kolejne wieloaspektowe analizy i interdyscyplinarne studia.

Chociaż recenzowana pozycja zawiera pewne mankamenty, to jednak należy uznać ją za bardzo wartościową tak pod względem merytorycznym, jak i metodologicznym. Najpierw kilka słów o słabościach tej publikacji, do których należy zaliczyć w pierwszej

kolejności brak rozdziału zawierającego solidnie rozpracowany teoretyczny koncept całego projektu badawczego. Fakt, iż badaniami objęto zarówno księży, diakonów stałych, jak i świeckich pomocników pastoralnych sprawił, że trudno było przedstawić chociażby eklezjologiczne założenia podjętych badań empirycznych. Badacze kompetentni w dziedzinie psychologii ograniczyli się do przedstawienia krótkich założeń swoich badań uplasowanych w ramach psychologii pastoralnej, do czego mieli prawo. Więcej o założeniach i narzędziach badawczych można dowiedzieć się na początku poszczególnych rozdziałów, które zawierają dokładniejsze, niż to ma miejsce we wstępie do książki, wprowadzenia metodologiczne. Czytelnika może rozczarować bardzo oszczędne szafowanie danymi empirycznymi. Wygląda na to, że autorzy świadomie nie ujawnili wielu posiadanych zestawów danych empirycznych z tej racji, że planują na ich podstawie kolejne publikacje naukowe. Książka nie opiera się jedynie na wytworzonych źródłach empirycznych, ale zawiera wiele cennych odnośników do światowej literatury przedmiotu. Szkoda, że autorzy nie postarali się o zamieszczenie na końcu publikacji zestawu tejże literatury, gdyż w tym wypadku chęć znalezienia konkretnej pozycji bibliograficznej skazuje czytelnika na penetrację aż 235 przypisów rozproszonych na 270 stronicach.

Nie ma wątpliwości, iż recenzowana książka jest bardzo wartościowa dla szerokiego grona czytelników. Dla samych duszpasterzy posługujących w Kościele katolickim w Niemczech jest ona źródłem bezcennych informacji o ich kondycji psychicznej, duchowej i pastoralnej, a także o źródłach i sposobach poszerzenia zasobów własnych umożliwiających ustawiczny rozwój fizyczny, psychiczny i duchowy w celu jeszcze skuteczniejszego prowadzenia do Boga ludzi powierzonych ich pieczy duszpasterskiej. Zresztą, z zamieszczonych na kartach tej książki refleksji, wskazówek i uwag mogą równie dobrze skorzystać duszpasterze z innych krajów, zwłaszcza tych o podobnym kontekście społecznym i kulturowym (Europa, Ameryka Północna, Australia). Wydaje się, że wiele problemów osobistych podobnie jak duszpasterzy niemieckich dotyka również duszpasterzy posługujących w Polsce (przeżywanie celibatu, wypalenie zawodowe, oschłość duchowa itp.). Dlatego książka ta, podobnie jak wydana w Polsce w 2015 r. książka amerykańskiego badacza S.J. Rossettiego, jest godna polecenia polskim duszpasterzom, chcącym lepiej zrozumieć siebie, swoje dylematy osobowościowe i duchowe, a także sposoby ich rozstrzygnięcia.

Poddana tutaj krytyce publikacja jest niewątpliwie godna polecenia także naukowcom z zakresu psychologii pastoralnej i teologii pastoralnej. W Polsce bardzo brakuje kompleksowych i reprezentatywnych badań społecznych w środowisku duszpasterzy. W dyskusjach często słyzy się o problemach, kryzysach życia i posługi kapłanów, ale nikt nie przedstawia ani przyczyn, ani przejawów, ani dróg wyjścia z tychże kryzysów, gdyż brakuje w Polsce twardych wyników badań empirycznych na ten temat. Prezentowana publikacja pokazuje, w wielkim oczywiście uproszczeniu, jak takie badania można przeprowadzić wśród polskich duszpasterzy. Wydaje się, iż punktem wyjścia do podjęcia takiego przedsięwzięcia w naszym kraju jest stworzenie *teamu* złożonego z psychologów i teologów pastoralnych. Tych ostatnich brakuje w *teamie* badaczy niemieckich, dlatego recenzowana książka zawiera tak niewiele wniosków i postulatów pastoralnych. Wypada na końcu wyrazić nadzieję, że w niedługim czasie powstanie w naszym kraju zespół badaw-

czy, który podejmie się przeprowadzenia badań psychologicznych wśród polskich księży i poddania wieloaspektowej analizie ich wyników dla dobra samych księży, odpowiedzialnych za formację kandydatów do kapłaństwa i formację stałą księży, a także dla pomyślnego rozwoju Kościoła w Polsce.

*Ks. prof. dr hab. Wiesław Przygoda
Katedra Teologii Pastoralnej Społecznej KUL
e-mail: przygoda@kul.pl*